

A millennium és a nemzetiségek

A millenniumi ünnepeket már több szempontból is vizsgálta a magyar történettudomány. Ezek a kutatások általában a millenniumi ünnepek eredményeire, az ezredéves kiállításra vagy a Hősök terének szimbolikájára vonatkoztak.¹ A nem budapesti eseményeket leggyakrabban szintén a millenniumi év ünnepeire és maradandó eredményeire koncentrálnak helytörténetesek dolgoztak fel, helyenként a dualizmus kora iránt érzett nosztalgikus hangulatban. Ezen tanulmányok azonban csak nagyon ritkán vállalkoztak az ünnepek társadalomtörténeti terének megrajzolására.² A millenniumi ünnepek visszhangját a nem magyar lakosság körében azonban még senki sem vizsgálta meg alaposan. A témára vonatkozó egyetlen szlovák nyelvű tanulmány csupán a szlovák politikai elit néhány prominens képviselője által írt újságcikkek elemzésére vállalkozik, román szerzőtől pedig csak két általánosságok szintjén mozgó tanulmány olvasható.³ Thomas Barcsay tanulmánya, illetve Peter Haslinger könyvének vo-

- 1 Gerő András: Az ezredévi emlékmű. *Medvetánc*, 1987/2, 3–27., uő: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. PolgArt, Budapest, 2004. 181–243; Sinkó Katalin: A millenniumi emlékmű mint kultuszhely. *Medvetánc* 1987/2, 29–50., uő: Árpád kontra Szent István. *Janus* 1989/1, 42–52., uő: Ezredévi ünnepeink és a történeti ikonográfia. *Művészettörténeti Értesítő* 2000/1–2. 1–19.
- 2 Nánási Mihály: Adatok az 1896-os millenniumi ünnepek Jász-Nagykun-Szolnok megyei történetéhez. *Zounek*, 1996/11, 9–63. 9–63.; Bősze Sándor: Somogy a millennium fényeiben és árnyaiban. *Somogy megye múltjából*, 27/1996, 145–171.; Bartus Sándor: Debrecen és a millennium. *Debreceni Szemle*, 1996/2, 246–253.; Márfi Attila: Pécs a millennium évében. *Comitatus*, 1996/7–8, 127–133.; Kereskényi Miklós: Békés vármegye millenniuma. A millenniumi ünnep mint hatalomigazoló ünnep. *Bárka*, 2000/4, 77–89.; Söptei Imre: A „Magyarhon ezredéves fennállásának megünneplése” Kőszegen. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények*, 1996/2, 57–67.; Orbán Róbert: Millenniumi faültetések Vas megyében. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények*, 1996/2, 68–75.; Molnár Jánosné: Millenniumi ünnepek Veszprémben (1896). *Veszprémi Szemle*, 1996/1–2, 8–34.
- 3 Komora, Pavol: Milenárne oslavy v Uhorsku roku 1896 a ich vnímanie v slovenskom prostredí. *Historický Časopis*, 1996/1, 3–16.; Weber, Petru: Millennium Ungarns bei den Rumänen. In Sorin Mitu – Florin Gogăltan (ed.): *Interethnische- und Zivilisationsbeziehungen im siebenbürgischen Raum*. Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj-Napoca, 1996, 256–271.; Weber, Petru: Millennium and Nationalities in Dualist Hungary. *Transylvanian Review*, Cluj-Napoca, 1997/4, 97–105.

natkozó fejezete szintén általánosságokban beszél a millennium nemzetiségi fogadtatásáról, Joachim von Puttkamer kiváló monográfiája pedig csak a millennium iskolai megünneplését dolgozta fel, magyarul pedig kizárólag a nem nemzetiségnek tekintett zsidóság millennium-értelmezése került tanulmányozásra.⁴ Pedig a millennium fogadtatása a nem magyar körökben igen érdekes kutatási téma, mivel az ezredéves ünnepek az ország lakosságának nagy részéhez valóban eljutottak, és mindenütt élénk reakciókat váltottak ki. A magyar állam a millennium alkalmával szervezett először olyan országos szimbolikus rendezvényt, amellyel minden polgárát el akarta érni. Így a nemzetiségi vezetők számára a millennium jelentette szimbolikus kihívásra mindenképpen reagálni kellett. Ezekon a reakciókon keresztül jobban megérthetjük, mit gondoltak a nem magyar nemzeti mozgalmak vezetői a magyar állammal való kapcsolatukról, és milyen mobilizációs eszközökkel, stratégiákkal és lehetőségekkel rendelkeztek. A téma gazdagsága természetesen túlfeszíti egy tanulmány kereteit, ezért itt csak nagy vonalakban lehetséges a kérdés vizsgálata. Mindenképpen üdvös lenne, ha makroszintű vizsgálatunkat mikrotörténeti módszerekkel dolgozó tanulmányok követnék, amelyek árnyalni képesek az itt felvezetendő hipotézist.

A millennium nemzetiségi fogadtatását két szinten lehet vizsgálni: egyrészt a nemzeti mozgalmak szintjén, másrészt adott településeken, vármegyékben. A két szint közötti eltérések vagy hasonlóságok a nemzeti elitnek helyi mozgósító erejeként értelmezhetőek. Miroslav Hroch gyakran idézett elmélete szerint a nemzeti mozgalmak második fázisában a nemzeti elit agitációs tevékenységet fejt ki a tömegek „nemzeti ébresztéséért” – a millenniumra adott reakciók ennek az agitációnak képezik egy formáját.⁵ Tehát Hroch modelljét követve a nemzetépítés B (agitáció) és C (nemzeti tömegmozgalom) szakasza közötti átmenet századvégi állapota rajzolódik ki a millennium fogadtatásából.

4 Barcsay, Thomas: *The 1896 Millennial Festivities in Hungary: An Exercise in Patriotic and Dynastic Propaganda*. In Friedrich, Karin (ed.): *Festive Culture in Germany and Europe from the Sixteenth to the Twentieth Century*. Edwin Mellon Press, Lewiston, 2000, 187–211.; Haslinger, Peter: *Hundert Jahre Nachbarschaft. Die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn 1895–1994*. Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt am Main, 1996, 15–33.; Puttkamer, Joachim von: *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867–1914*. Oldenbourg Verlag, München, 2003, 401–412.; Prepuk Anikó: A zsidóság a millenniumon. *Századvég*, 17/2000 89–117.

5 Hroch, Miroslav: *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985, 22–24.

A nemzetiségi mozgalmak hivatalos lapjait vizsgálva egyértelmű, hogy a szlovák, a román és a szerb nemzeti mozgalmak a kezdettől fogva elutasították a millennium megünneplését. Érvelésük általában két pilléren támaszkodik: egyrészt vitatták a honfoglalás és államalapítás történetének hivatalos interpretációját, másrészt pedig a nemzetiségi elnyomás újabb aktusaként értelmezték a magyar etnikum ünneplésének országos szintű kiterjesztését.

1895-ben Budapesten, román, szlovák és szerb politikusok részvételével, nemzetiségi kongresszus ült össze. Itt a magyar állam területi integritásának tiszteletben tartása mellett a nemzetiségek önrendelkezési jogának érvényesítését és a központosított állam felszámolását kérték. A kongresszus végrehajtó bizottságának millenniumi nyilatkozata szerint: „Hazánk mostani főkorifeusai Magyarországon mesterségesen és roppant pénzösszegek felhasználásával Európa számára olyan ünnepséget igyekeznek rendezni, amely egyfelől nélkülözi a valódi történelmi alapot, másfelől viszont milliók, a hazánkat alkotó népek többsége megsértésének tekinthető”.⁶

A szlovák nemzeti mozgalom ideológusai, a történész František Vítázoslav Sasinek, a publicista-politikus Svetozár Hurban-Vajanský és a történész Július Botto már az 1880-as évek elejétől a millennium megünneplése ellen foglaltak állást. Szerintük Magyarország teljes mértékben a nagymorva (tehát az őszlovák) állam alapjain nyugodott, a honfoglaló magyarok így nem államalapítók, hanem csak csatlakoztak a már meglévő állami struktúrához. Ezért a millennium csak a magyarok ünnepe lehet, és mivel az ország többi népe súlyos sérelmeket szenved, ezért a magyarok millenáris parádéjára megszavazni egyetlen krajcárt is bűn lenne – érvel Sasinek már 1882-ben, az ezredéves ünnepek ötletének első felmerülésekor.⁷

Hasonló a román érvelés is. Az érvrendszer egyik pillére az ősmagyarok barbár mivoltát emelik ki, akiket a helyben talált őslakosok civilizáltak, így az államalapítás nem a magyar etnikum teljesítménye. A honfoglalás óta eltelt ezredév teljesítményében pedig az ország összes nemzetisége részt vett, így az ünnepségek magyar jellege nem elfogadható – szól a másik érv.⁸

Az erdélyi szászok – lévén, hogy a 12–13. században vándoroltak be Magyarországra területére – nem alkalmazhatták az őslakos–magyar hódító ellentétpárt. Ennek ellenére a millenniumot elutasító szász publicisztika is használ történelmi érvet: a Királyföld területét a szászok „civilizálták”, tehát annak kul-

---

6 Kemény G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. II. kötet. 1892–1900. Tankönyvkiadó, Budapest, 1956, 473.

7 Komora: i. m.

8 *Tribuna*, 1896. május 2. (április 20.), 1896. május 7. (április 25.), 1896. május 8. (április 26.)

turális teljesítményéhez a magyarok nem járultak hozzá, így a szászok területén legalábbis megkérdőjeleződik a millennium relevanciája. A millenniumi kiállítás és az ünnepek magyar jellege ellen is tiltakoztak, mivel a kiállításon felmutatott teljesítmény az ország összes népének közös alkotása.⁹

A millennium ünneplését tehát egyöntetűen elítélte a három legnagyobb nemzetiségi mozgalom és az erdélyi szászok egy része. A magyar állam szimbolikus kihívására így valamilyen adekvát stratégiát kellett kitalálniuk, és ezt lehetőleg minél szélesebb körben terjeszteniük. Látványos demonstrációkra azonban igencsak ritkán került sor; a nemzetiségi stratégia legfontosabb elemeit ugyanis a passzivitás és a bojkott képezték.

A szlovák nemzeti mozgalmat a millennium ünneplése éppen egyik legválságosabb pontján érte. A Szlovák Nemzeti Párt 1875-ben meghirdetett passzivitási politikája semmilyen eredményt nem hozott, sőt a teljes kifulladás felé mutatott. 1874/75 óta nem létezett szlovák nyelvű középfokú oktatás, illetve átfogó kulturális szervezet. Önálló nemzeti egyház híján, középfokú oktatás és kulturális szervezet nélkül így a szlovák intézményrendszer csupán a Tatrabank négy fiókjára, illetve néhány helyi jelentőségű vallásos körre szűkült le. A modernizáció nyomán erősödő spontán asszimiláció, amit a kormányzat különféle (helyenként erőszakos) intézkedésekkel bátorított, oda vezetett, hogy szlovák középosztályról a korszakban egyáltalán nem lehet beszélni. A szlovák polgárságot csupán egy-két felvidéki kisváros és nagyobb község módosabb lakói jelentették. A szlovák nemzeti elit és a szlovák etnikum közötti kommunikáció így igencsak nehézkesen működött. A szlovák elit ráadásul Turóc és Liptó megyében fejtett ki jelentősebb aktivitást, mivel többségük evangélikus vallású volt. Ez viszont a szlovák nemzetiségű lakosság négyötödét kitevő katolikusok felé még inkább megnehezítette a kommunikációt.¹⁰

Messze jobb állapotban találta a millennium a román nemzeti mozgalmat. Az 1892-es Memorandum-ügy nyomán a román kérdés már az európai közvéleményt is foglalkoztatta, mely gyakran szimpátiát érzett a románság irányában. A román polgárság pedig jól ki tudta használni a modernizáció lendületét, és a falvaktól a nagyvárosokig tanúi lehetünk a románság izmosodásának. Természetesen a román középosztály egyelőre még nem veszélyeztette a magyar és az erdélyi szász pozíciókat, de szerény bázisához képest komoly eredményeket ért el. A románság átfogó oktatási rendszerrel, önálló egyházi szervezettel, komoly sajtóval, bankrendszerrel és kulturális

⁹ *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1896. január 1.

¹⁰ Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés - magyar nemzeti politika*. Kalligram, Pozsony, 1995.

egyesületekkel rendelkezett. A politikai elit és bázisa között tehát adottak voltak a kommunikációs, mobilizációs csatornák.¹¹

A szerb társadalom – hasonlóan a románhoz – szintén alapvetően agrárjellegű volt, de relatíve széles középosztállyal rendelkezett. A szerbek is önálló egyházzal, iskolarendszerrel, átfogó kulturális szervezettel, gazdag sajtóval és kulturális élettel rendelkeztek. Az 1870-es években a szerb nemzeti mozgalom egy radikális és egy mérsékelt szárnyra szakadt, de mindkét irányzat rendelkezett azokkal a csatornákkal, amelyekeken keresztül el tudták érni bázisukat.¹²

Az erdélyi szász társadalom polgárosodottsága és gazdagsága a magyarral volt egy szinten. Jómódú parasztok és széles városi polgárság alkották az erdélyi szászság gerincét, akiknek gazdagsága lehetővé tette az önálló egyház, iskolarendszer, gazdasági élet és gazdag kulturális élet fenntartását. Az erdélyi szász elit nem vett részt a többi nemzetiség mozgalmaiban, hanem általában a kormánypártot támogatta, cserébe komoly engedményeket kapott. A kis lépések politikájával elégedetlen, *zöld szászoknak* nevezett ifjú nemzedék (nagyreszt az 1870-es években születettek) viszont éppen a millennium előtti években lépett fel német nacionalista programmal, és a magyar állam homogenizáló politikáját elítélve a többi nemzetiséggel keresett kapcsolatot.¹³

A szűk értelemben vett magyarországi németiség annyira heterogén jelleggel bírt, hogy nem írható le egységes nemzetiségként. Földrajzilag szét-szórt, nyelvi és kulturálisan eltérő csoportok alkották a magyarországi németeket. Ezért nem meglepő, hogy a 19. század végén semmilyen nemzeti mozgalommal vagy nemzeti intézményrendszerrel nem rendelkeztek, így körükben különösen gyors volt az asszimiláció.¹⁴

A ruszinok alkották a dualista Magyarország legszegényebb, legtradicionálisabb csoportját. A nemzeti intézményrendszert a görög katolikus egyház jelentette, amely azonban a római katolikus egyháznak volt a része. Az egyházon kívül még létezett a Szt. Bazil Társaság kulturális egyesület is, de ez – megfelelő források híján – alig fejtett ki tevékenységet. Szűk elitjük

11 Hitchens, Keith: Die Rumänen. In Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*. III. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1980, 585–625.

12 Djordjević, Dimitrije: Die Serben. In Wandruszka, Adam–Urbanitsch, Peter (szerk.): i. m. 734–774.

13 Göllner, Carl (hrsg.): *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848-1918*. Böhlau Verlag, Köln–Wien, 1988.

14 Schödl, Günter (hrsg.): *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Land an der Donau*. Siedler Verlag, Berlin, 1995, 359–378.

– papok, néhány ügyvéd és orvos – az 1890-es években az akkulturáció mellett tette le a voksát.¹⁵

Helyi szinten a települési, vármegyei, iskolai, egyházi és egyesületi ünneplések keretében jelent meg a millennium. Ezekre az ünnepekre általában májusban került sor. A millenniumi ünnepek a következő forгатókönyv szerint zajlottak le:

- a település képviselőtestülete díszközgyűlést tartott;
- a templomban (ahol több templom is volt, ott gyakran mindegyikben) hálaadó istentiszteletet tartottak;
- a település testületeinek, fiatalságának díszfelvonulása, énekléssel, zászlókkal;
- az iskolákban iskolai ünnepély;
- millenniumi faültetés, szoboravatás, valamilyen fejlesztés átadása vagy alapkővének lerakása;
- este díszvilágítás (magánházak kivilágítása is);
- népünnepély, táncmulatság, ahol nagyon olcsón lehetett enni-inni, mulatozni.

A vármegyék, hasonlóan a városok nagy részéhez, kivétel nélkül fényes ünnepséget rendeztek. A falvak szintjén azonban sokkal heterogénebb a kép. A magyar lakosságú falvak ünnepeltek, a nem magyar lakosságúak ünneplése viszont jórészt a helyi eliten múlt. Attól függően, hogy a falu tanítója, lelkésze, esetleg orvosa, ügyvédje mennyire ellenezte vagy éppen támogatta a magyar kormány politikáját, az egész települést az ezredév ünneplésének bojkottjára vagy megrendezésére tudta rábírní. Természetesen a megyei tisztviselők, különösen a járási szolgabírók is komoly szerepet kaptak egy esetleges konfliktusban.

A községeknél jóval komolyabb autonómiával rendelkező egyházak saját maguk dönthették el, milyen módon emlékeznek meg a honfoglalásról. A kormány természetesen megpróbálta rábírní az összes egyházat, hogy ünnepi istentiszteleten emlékezzenek meg a honfoglalásról. Ez a nyomásgyakorlás azonban több korlátba is ütközött. A kormány kapcsolata a katolikus egyházzal mélypontra került az egyházpolitikai törvények nyomán. A katolikus egyházi vezetés biztatásával létrejött Néppárt, aminek helyi szervezői

---

15 Belügyminisztériumi vizsgálóbizottság jelentése a Szt. Bazil Társaságról. 1901. május 14–17. *Slovenský Národný Archív (Szlovák Nemzeti Levéltár)*, Uhorské král'ovstvo Ministerstvo Vnútra (Magyar Királyi Belügyminisztérium) 6. katon 22. szám, Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 68–99.

általában a plébánosok voltak, komoly veszélyt jelentett a liberális korszak eredményeire, ezért a kormánypárti, szabadelvű sajtó folyamatosan tűz alatt tartotta a katolikus pártot. A kormánynak így meg kellett győznie a katolikus egyházat, hogy a millennium tisztán nemzeti ünnep, és nem szolgál pártérdekeket. A katolikus klérus elfogadta a kormány érvelését, és a millennium megünneplésére utasította az iskolákat és a plébánosokat. A katolikus sajtó azonban a millenniumi kiállítás zsidó kiállítóinak túl magas számát, illetve egyes ezredévi ünnepeken a zsidó közszereplők magas arányát kárhóztatta, mint a liberális szellem megtestesülését.¹⁶ Sőt, néhány településen a magyar katolikus plébánosok nem voltak hajlandóak ünnepelni a millenniumot az állami hivatalokkal együtt.¹⁷ Lőcsén például a középiskolák ünnepi istentiszteletére az evangélikus és a katolikus templomban is sor került, de a helyi plébános meg akarta tiltani a katolikus diákoknak, hogy protestáns templomba tegyék be a lábukat. Az iskolák (az állami reáliskola és a katolikus gimnázium) vezetősége azonban nem törődött a plébános tiltásával, és az ünnepek rendben lezajlottak – kiváltva a katolikus sajtó haragját.¹⁸ A magyar protestáns egyházak – lévén, hogy jóval kisebb sérelmet szenvedtek az egyházpolitikai törvényekkel – felsorakoztak a kormány mellé a millennium megünneplésében.¹⁹ Az önálló egyházszervezettel nem rendelkező szlovákok és ruszinok számára így nem maradt túl sok mozgástér a millennium megünneplésével kapcsolatban. Az ortodox és a román görög katolikus érsekek egyházaik tagjait az állami ünnepek bojkottjára hívták fel, és megtiltották a papoknak a millenniumi ünnepeken való hivatalos részvételt. A templomokban olyan ünnep szervezésére utasították papjaikat, aminek a lehető legkevesebb millenniumi vonatkozása volt.²⁰ Ugyanakkor az aradi román ortodox püspök arra utasította papjait, hogy ünnepeljék meg az ország ezeréves fennállását és annak népeit, míg a fogarasi és nagyváradi görög katolikus püspökök egyenesen az ünnepen való részvételre szólították fel híveiket.²¹ A bácsi szerb ortodox püspök pedig hazafias pásztorlevelet tett közzé, az ünnepeken való részvételre buzdítva híveit.²²

---

16 *Magyar Állam* 1896. május 16., 1896. május 17.

17 *Pesti Hírlap* 1896. június 13.

18 *Magyar Állam* 1896. május 12.

19 Brandt, Juliane: A protestánsok és a millennium. Felekezeti és nemzeti identitás a késő 19. század nemzeti ünnepeinek tükrében. *Századvég* 11/1998, 167–193.

20 Kemény: i. m. 468–471.

21 Puttkamer: i. m. 404.

22 *Magyar Állam* 1896. május 13.

Felső-Magyarországon szinte kivétel nélkül a kormány elvárásai szerint, sőt a legnagyobb rendben zajlottak le a millenniumi ünnepek. A Szepes megyei alispán büszkén jelenthette, hogy a millennium lehetőséget biztosított arra, hogy tiszta szlovák és német falvakban is magyar beszédek és szavalatok hangozzanak el.²³ Számos településen szlovák és magyar nyelven zajlottak az ünnepek, egyes falvakban a millennium tiszteletére áttértek a magyar istentiszteleti nyelvre, sőt egy szlovák falu a nevét megmagyarosította.²⁴ A kormány kiemelt projektjét, a dévényi és a nyitrai millenniumi emlékműveket is a legnagyobb rendben adták át, szlovák oldalról érkező tiltakozás nélkül.²⁵ Még a szlovák nemzeti mozgalom lapja, a *Národnie Noviny* is csak három olyan egyházközségről tudósított, ahol nem tartottak ünnepi istentiszteletet.²⁶ Az iskolák közül egyedül a lipťoszentmiklósi evangélikus iskola tagadta meg az ünneplést, míg néhány evangélikus iskola ugyan tartott millenniumi ünnepet, de a lehető legkisebb mértékben.²⁷ Például a holicsi (Nyitra megye) evangélikus iskolában ugyan tartottak millenniumi ünnepet, de a gyerekek nem tudták, pontosan mit is ünnepelnek.²⁸ Nyílt tiltakozás csupán néhány, többnyire evangélikus lakosságú városban történt, de ezek is általában kimerültek az ünnepek bojkottjában. Például Malackán (Pozsony megye) a szlovák nemzeti mozgalom helyi képviselője, egy ügyvéd, az ünnep napján látványosan elutazott Bécsbe családjával együtt, hogy így elmulasztassa a községben elrendelt millenniumi díszkivilágítást.²⁹ A szlovák nemzeti mozgalom egyik fellegrárában, Lipťoszentmiklóson egyes szlovákok nem világították ki házaikat, a katolikus segédlelkész pedig az ünnepi mise során olyan botrányos, néppárti jellegű imát olvasott fel, hogy a főispán és kísérete még az ima közben kivonult a templomból. A néhány héttel később tartott

23 Puttkamer: i. m. 406.

24 *Pesti Hírlap* 1896. május 13., 1896. január 21. A nevét megmagyarosító falu a szlovák evangélikusok által lakott Rozsloznya (Gömör-Kishont vármegye), új neve a főispán után Hámosfalva lett.

25 Kőváry László: *A millennium lefolyásának története és a millenáris emlékkalkotások*. Athenaeum, Budapest, 1897, 35–141, 151–155.

26 Puttkamer: i. m. 405.

27 Uo. 410.

28 A holicsi főszolgabíró jelentése a Nyitra vármegye főispánjának 16. eln. 1896. szám alatt. Holics, 1896. június 1. *Štátny Oblastný Archív v Nitre (Nyitrai Állami Kerületi Levéltár)*, ŽNI h. ž. d. (főispáni elnöki iratok) 1896/1/186.

29 A malackai főszolgabíró jelentése Pozsony vármegye főispánjának 6515/1896 szám alatt. Malacka, 1896. július 1. *Štátny Oblastný Archív v Bratislave (Pozsonyi Állami Kerületi Levéltár)*, Dôverné spisy hl. župana (főispáni elnöki iratok), 1896, inv. č. 251, č. folií: 24/1896.

evangélikus majálison pedig a lelkész magyarellenes beszédet tartott, a szlovákok nemzeti dalát, a Hej Slovácit énekelték, és a városban hangosan „abcúgolták” a magyarokat.³⁰

A ruszinok által lakott vidéken még egyszerűbb volt a képlet. A papok és a lakosság is mindenhol a kormány kívánságainak megfelelően, tehát a korszak szóhasználatát idézve nagyon „hazafiasan” viselkedett.³¹ A munkácsi vár turulmadaras emlékművének, illetve a vereckeai hágón elhelyezett emléktáblának a felavatásakor megnyilvánult lojalitás nyomán a budapesti sajtó hosszú napokig a ruszinok hazafiságának dicséretével volt elfoglalva, követelve a kormánytól a hűséges Északkelet-Magyarország gazdasági és szociális helyzetének javítását.³² A millenniumot ellenző cselekedetről a budapesti sajtó egyáltalán nem írt, ugyanakkor lemergi ukrán képviselők tiltakoztak a millenniumban kifejezésre jutó nemzetiségi elnyomás ellen.³³

Jóval összetettebb a millennium recepciója a románok körében. A román sajtó folyamatosan gúny tárgyává tette a millenniumot, és minden sikertelenségről, illetve belföldi és külföldi tiltakozásról kárörömmel számolt be, sőt a Román Nemzeti Párt lapjában, a *Tribunában* külön rovatot kaptak a millennium-ellenes hírek. A román nemzeti mozgalom stratégiája szerint a vármegyei és települési ünnepeket gyakorlatilag mindenhol bojkottálták. „Feltűnő volt, – írja jelentésében az Alsó-Fehér vármegyei főispán – hogy a románok bizottsági tagok közül egy falusbírón kívül más sem a közgyűlésen, sem a díszebéden meg nem jelent; távol maradásukat is a túlnyomó többség ki nem mentette; úgy látszik, közös megállapodás szerint jártak el s megállapodásszerűen ignorálták a vármegyei évezredes ünnepet”.³⁴ Még azokban az egyházmegyékben is, ahol a püspök a kormánnyal való szembenállást elkerülendő a millennium megünneplésére szólította fel híveit, a románok többnyire nem tartották meg, illetve bojkottálták az évezredes ünnepet. Aradon, ahol a román ortodox püspök a millennium megünneplését rendelte el, a román iskolák mégsem ünnepeltek, a püspök által tartott hazafias ünnepi istentiszteleten viszont a román iskolák tanulói részt vettek, bár a *Pesti Hírlap* szerint alig jelentek meg a hívek, az értelmiség teljesen

---

30 *Pesti Hírlap* 1896. május 15., 1896. június 5., Kemény 1956: 477.

31 Vö. Firczak Gyula munkácsi görög katolikus püspök millenniumi pásztorlevele. *Ezeréves Magyarország. XIII. Leó pápa és a magyar katolikus főpásztorok ünneplő szava papjaik- és híveikhez a magyar honfoglalás ezredik évfordulója alkalmából.* Szent István Társulat, Budapest, 1896, 113–116.

32 *Pesti Napló* 1896. július 22., *Pesti Hírlap* 1896. július 23., 1896. augusztus 5.

33 *Pesti Napló* 1896. július 19., 1896. július 21.

34 Kemény: i. m. 476.

hiányzott.³⁵ Temesváron a román ortodox templomban ugyan tartottak ünnepi istentiszteletet, ahol a román iskolák tanulói meg is jelentek, de a román értelmiség teljesen hiányzott. A magyar Himnusz helyett pedig az osztrák császári himnuszt, a Gott erhalte-t énekelték el román fordításban.³⁶ Az állam kívánalmaival ellentétben több település is úgy határozott, hogy nem tart millenniumi ünnepet.³⁷

A bojkott mellett folyamatosan sor került kisebb incidensekre is. Az Alsó-Fehér megyei Csákyán a görög katolikus pap ugyan megemlékezett a millenniumról, de szerinte az csak a magyarok ünnepe, mert az ezredév ünnepe a románok számára gyásznap. Hasonlóan, számos román pap és tanító úgy tett eleget az egyházi hatóság által elrendelt ünneplésnek, hogy az ünnepi beszéd nyíltan magyarellenes jelleget öltött.³⁸ Több helyen került sor a magyar zászló letépésére, felgyújtására.³⁹ A millenniumi ünnepek keretében elültetett emlékfákat egyes településeken kivágták,⁴⁰ az iskolai ünnepeket megzavarták. Sokan a millenniumi ünnep alatt tüntetőleg román kokárdát hordtak, román zászlót tűztek ki.⁴¹

Ugyanakkor szerény mértékben, de megjelentek román oldalról a millennium mellett állást foglaló hangok is. A millennium megünneplését elrendelő aradi ortodox, nagyváradi és fogarasi görög katolikus püspökök mellett a felsőház tagja, Gáll József is a román-magyar megbékélésre és közös ünneplésre szólított fel.⁴² A vulkáni (Hunyad megye) millenniumi emlékmű átadásakor román papok is részt vettek az ünnepségen, és román nyelven szónokoltak a magyar-román barátságról.⁴³ Fogaras vármegye díszközgyűlésén is elhangzott román szónoklat, Szeben megye ünnepi közgyűlésén megjelent minden tag.⁴⁴ Román-Világosban (Arad vármegye) egy román földbirtokos felajánlotta a falunak 96 hársfát millenniumi emlékfának, de a község visszautasította, mondván, elnyomatás alatt nem ünnepelnek millenniumot. Erre a földbirtokos maga ültette el a fákat.⁴⁵ Lippán a román

35 *Pesti Hírlap* 1896. május 10., 1896. május 11.; *Alföld* 1896. május 10., 1896. május 11.

36 *Délmagyarországi Közlöny* 1896. május 12.

37 Pl. az Arad vármegyei Soborsin. *Pesti Hírlap* 1896. április 23.

38 Pl. Szikulár (valószínűleg Sikula, Arad vármegye). *Pesti Napló* 1896. május 26.

39 Pl. Német-Bogsán (Krassó-Szörény vármegye). *Pesti Napló* 1896. május 13.; Hátszeg *Pesti Napló* 1896. május 15.; Kolozsborsa (Kolozs vármegye) Puttkamer: i. m. 405.

40 Bozovics (Krassó-Szörény vármegye). *Pesti Hírlap* 1896. április 16.

41 Pl. Lugoson. *Pesti Hírlap* 1896. június 5.

42 *Pesti Napló* 1896. május 1.

43 *Pesti Napló* 1896. szeptember 6.

44 *Nemzet* 1896. május 8. (reggeli kiadás)

45 *Pesti Hírlap* 1896. április 26

iskolák hazafias szellemű ünnepet tartottak.⁴⁶ Lugoson görög katolikus románok papi vezetés mellett magyar zászlót tűztek ki, minek eredményeként az egész város fel volt lobogózva, és több száz, többségében román polgár vett részt a városi ünnepségen – sok román tiltakozását kiváltva.⁴⁷

A szerbek magatartása leginkább a románokéhoz állt közel: a nemzeti konferencia tiltakozása a szerb álláspontot is tükrözte, és a legfontosabb szerb újság, az újvidéki *Zasztava* is bojkottra szólított fel. A szerb egyház megosztott volt az ünneplések kérdésében. A verseci püspök szerint a szerbeknek semmi okuk nincs elnyomásról beszélniük,⁴⁸ több pap viszont távollétével, illetve templomának felzászlózásának megtagadásával tüntetett.⁴⁹ Az újságok híradásai alapján viszont viszonylag sok településen vettek részt a szerb iskolák a millenniumi iskolai ünnepségeken, köztük olyan fontos városokban is, mint Fehértemplom,⁵⁰ Arad,⁵¹ Temesvár.⁵² Ugyanakkor a szerbek bojkottjára került sor Nagybecskerekben,⁵³ Versecen.⁵⁴ Fehértemplomon pedig a nem magyar egyesületek nem vettek részt az ünnepen.⁵⁵ Mai szemmel talán már komikus, de a helyzetet mindenképpen jól jellemző esetre került sor a millenniumi kiállítás néprajzi szekciójában felállított szerb faluban. A néprajzi kiállításon ugyanis minden faluban tartottak egy „igazi népi” lakodalmat, ahol tényleg sor került egy ifjú pár házasságkötésére. Szerb lakodalomra viszont hosszú ideig nem került sor, mert nem találtak olyan párt, akik hajlandóak lettek volna esküvőjükkel a kiállítás fényéhez hozzájárulni. Szeptemberre végre sikerült házasulandókat találni, akiket össze is adott a polgári hatóság, de a pesti szerb esperes nem volt hajlandó egyházzal is megesketni a renegátnak minősített párt.⁵⁶ Az ünneplésen való részvétel és bojkott szépen kirajzolja a szerb nemzeti mozgalom bázisát. Az északi, tehát már szórványban élő szerb lakosság (Arad, Temesvár) pozitívabban viszonyult a millenniumhoz, mint a déli területek helyi többséget képező szerbjei (Nagybecskerek).

---

46 *Nemzet* 1896. május 13. (reggeli kiadás)

47 *Pesti Napló* 1896. máj. 12., *Nemzet* 1896. május 11. (esti kiadás)

48 *Pesti Hírlap* 1896. április 10.

49 *Pesti Napló* 1896. május 12., *Pesti Napló* 1896. június 20.

50 *Pesti Hírlap* 1896. május 10.

51 *Alföld* 1896. május 10, 1896. május 11.

52 *Pesti Hírlap* 1896. máj 10., 1896. május 12., *Pesti Napló* 1896. május 12.

53 *Pesti Hírlap* 1896. május 12., *Pesti Napló* 1896. május 12.

54 *Pesti Hírlap* 1896. május 13.

55 *Pesti Hírlap* 1896. május 28.

56 *Pesti Napló* 1896. szeptember 16.

A magyarországi németek néhány kivételtől eltekintve mindenütt pozitívan fogadták a millenniumot. Ünnepségeik során általában vegyesen használták a magyar és a német nyelvet, sok helyen a magyar zászló színeivel dekorálták az ünnepek helyszínét. Az ünnepi beszédek a hivatalos magyar millennium-értelmezést követve általában a honfoglalás és a magyar államalapítás történelmi jelentőségét emelték ki.⁵⁷ A kevés kivétel közé tartozik Fehértemplom, ahol a helyi német kórus nem vett részt a magyar Társaskör millenniumi ünnepségén, de a szomszédos Versec német dalárdája pótolta őket. A helyi német nyelvű újság azonban lelkesen számolt be mind az országos, mind a helyi ünnepekről is, és az utóbbin a helyi lakosság nagy része megjelent.⁵⁸

Az erdélyi szász társadalom tűnik a leginkább megosztottnak a millennium recepciójával kapcsolatban. Körükben egyaránt megfigyelhető a lelkes, „hazafias” fogadtatás és az éles elutasítás, tiltakozás is. A legtöbb vélemény a hűvös távolságtartás, a kényszerű elfogadás és a mérsékelt együttműködés között mozgott. Millenniumi ünnepre minden szász evangélikus templomban és iskolában sor került, bojkottról pedig nincs információ. Ellentétben azonban a magyarországi németek nagy részével, a szászok csupán részben vették át, illetve jelentősen módosították a hivatalos millennium-értelmezést. A magyar állam liberális eredményeit a szász publicisztika is méltatta; ennyiben a hivatalos értelmezés szerint jártak el. A honfoglalás történelmi jelentőségének hangsúlyozása helyett azonban a 750 éves szász civilizatorikus misszióra helyeződött a hangsúly. A magyar állam ehhez pedig csak a külső, távoli kereteket nyújtotta a szász interpretációban. Ennek megfelelően az iskolai és egyházi ünneplések során a szász patriotizmust dicsérő dalok és versek domináltak, a magyar szerzők művei pedig német fordításban hangzottak el.⁵⁹ Ehhez képest jelentős különbség, hogy a magyarországi német egyházi és iskolai ünnepek során, ha az ünnepély nyelve a német is volt, maguk a szónoklatok, szavalatok és dalok tartalma nem különbözött jelentősen a magyar intézmények ünnepeitől.

57 Hajnóci R. József: *Emlékkönyv az évezredünk örömeire Szepes-vármegye területén tartott közünnepokről*. Szepes vármegye, Lőcse, 1897.

58 *Die Nera* (Ung.-Weisskirchner Zeitung), 1896. május 9., 1896. május 16., 1896. május 30. A Pesti Hírlap szerint a német kórus távolmaradását kollektív berekedés okozta. *Pesti Hírlap* 1896. május 28.

59 Lásd például a brassói evangélikus iskolák ünneplését. Ennek során elhangzott a Szózat német fordításban, Leopold Maximilian Moltke szász költő művei, a Siebenbürger Volkslied és a Volksgebet der Siebenbürger Sachsen című dalok, illetve Georg Friedrich Marienburg Der Sachsen Adel című verse. *Kronstädter Zeitung* 1896. május 9.

Szász oldalon megjelentek radikális hangok is. Ugyan az 1895-ös nemzetiségi kongresszus bizottságának nyilatkozatát szász oldalról senki sem írta alá, de a deklaráció teljes szövege több lapban is megjelent.⁶⁰ A kormánypártot támogató szász elittel szemben fellépő fiatal generáció, a zöldek, lapja, a *Kronstädter Zeitung* a román sajtóval versenyezve támadta a millenniumot. A román lapokhoz hasonlóan minden tiltakozásról és kudarcról beszámolt, a millenniumban ugyanis a kormány magyarosító politikájának eszközét látta.

A zsidósággal – bár Magyarországon nem tekintették/tekintik önálló nemzetiségnek – szintén érdemes foglalkozni, mivel a magyar társadalom keresztény többségétől különbözött, és asszimilációjuk éppen folyamatban volt. A neológ zsidóság a millenniumi ünnepekben kiváló lehetőséget látott magyarságának demonstrálására. Az egyházpolitikai törvények legnagyobb nyerteseiként a zsidóság különösen hálás lehetett a magyar államnak. Kohn Sámuel rabbi már 1884-ben azt fejtegette, hogy a honfoglaló magyarokkal együtt zsidó vallású kazárok is érkeztek a Kárpát-medencébe, így a zsidók államalapító, tehát a keresztény magyarokkal egyenrangú szerepet játszottak. A millennium ünnepelésében élen járt a zsidóság, különösen az országos kiállítás jelenkori részében szerepelt sok izraelita. Számptalan hitközség a millennium tiszteletére áttért a magyar istentiszteleti nyelvre, mások pedig legalább a millenniumi díszszertartást tartották magyarul. Az ortodox zsidók millenniumképe nagyon hasonlított a neológékéhoz, ezért az ezredévi ünnepélyek fontos lépést jelentettek a zsidóság integrációjának folyamatában.⁶¹

A millenniumi ünnepségek tehát teljes mértékben a kormány kívánalmai szerint zajlottak a ruszinok, a zsidók és a magyarországi németek körében, majdnem teljesen a szlováklakta területeken. Az ezredév szinte egyöntetű elutasításra lelt a románok körében, míg a szerb és az erdélyi szász társadalom több táborra oszlott, ugyanakkor a szerbekre inkább az elutasítás, a szászokra inkább a tudomásulvétel volt jellemző. A millenniumi ünnepségekre adott reakciók fényében tehát kirajzolódik a magyarországi nemzeti mozgalmak dinamikája, mozgósító ereje, beágyazottsága a nemzetiségi társadalmakba. Egyáltalán nem meglepő, hogy az egyes népcsoportok magyarosodására vonatkozó számítások pontosan ugyanazt a sorrendet tükrözik, mint ami a millennium elutasítása kapcsán feltűnik: a (többnyire német/jiddis nyelvű) zsidóság, a magyarországi (keresztény) németek és a szlovákok asszimilálódtak a leggyorsabban, a ruszin elit szinte kivétel nélkül akkulturalizálódott, míg a szerbeket alig, a románokat pedig szinte egyáltalán nem érintette a magyarosodás folyamata.

60 *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1896. május 5.; *Kronstädter Zeitung* 1896. május 2.

61 Zichy Hermán – Deresty Gy. M. (szerk.): *Magyar zsidók a millenniumon. Művelődéstörténeti tanulmány*. Miljković Dragutin, Budapest, 1896.; Prebuk: i. m. 117.